

J A A R B O E K
VAN HET
KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP
VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Dr. H. ENNO VAN GELDER (Voorburg)

Dr. A. GORTER (Bilthoven)

Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht)

Dr. A. N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA (Amsterdam)

XXXIX 1952

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP

1952

BOEKBESPREKINGEN

Grieksche Numismatiek — Men heeft de Grieksche numismatiek wel verweten zich dood te staren op vergelijkend steempelonderzoek en van louter boomen het bosch niet meer te zien. Deze bewering wordt volkomen gelogenstraft door de recente publicaties.

Daar zijn in de eerste plaats de bescheiden doch verrassend rijke studies van Louis Robert, aan velerlei problemen van het Hellenisme gewijd. De eerste, meest omvangrijke studie behandelt de munten en steden van Troas (Klein-Azië) en geeft tal van wetenswaardigheden en suggesties op numismatisch zoowel als op epigraphisch en geographisch gebied. In een tweede, korter opstel identificeert de schr. een figuur van het tempelfries van Lagina als de stad Alabanda met behulp van een weinig bekende munt; beide gaan terug op hetzelfde prototype. Wordt hier terloops de archaeologie erbij betrokken, met nadruk wordt gewezen op de wenschelijkheid van samenwerking tusschen numismatiek en epigraphie. Deze studies, die zoowel van uitgebreide numismatische als epigraphische kennis getuigen, zijn hiervoor wel het meest welsprekende pleidooi. Vervolgens toont de schr. aan, dat het heiligdom van den held Stephanephoros (Kransdrager) waar de Atheensche munt zou zijn gevestigd, op louter fantasie berust; de bekende uitdrukking *δραχμαὶ στεφανηφόρου*, die daartoe inspireerde, slaat eenvoudig op de munten van de nieuwe stijl, die — in tegenstelling tot de oudere — op de keerzijde een krans vertoonen. Dergelijk, op *φόρος* eindigende benamingen komen veelvuldig voor in de inventarissen van Delos uit de 2de eeuw; op vernuftige wijze weet de schr. alle te identificeren. Ten slotte wordt uitvoerig de circulatie behandeld van de munten van Histiaia en worden er conclusies uit getrokken die van belang zijn voor de economische geschiedenis. De schr. neemt deze gelegenheid te baat om er op te wijzen, dat de traditioneele rangschikking

der Grieksche munten naar de provincies en daarbinnen alphabetisch naar de steden volkomen verouderd is. Zoo beweegt zich dit boek op wijd terrein, biedt het tal van nieuwe gegevens, ruimt het oude misverstanden op en opent het wijde perspectieven.

Aan de traditioneele begindatum van de Nieuwe Stijl in Athene, het jaar 229 v. C., werd reeds eenigen tijd getwijfeld. Op grond van een muntvondst uit 1935, die zij zorgvuldig reconstitueert, komt Margaret Thompson tot de conclusie dat de Nieuwe Stijl vlak na 196 v. C. begint. Deze muntvondst behelsde n.l. naast eenige munten van de vroegste Nieuwe Stijl een aantal Boeotische munten die in die jaren te dateeren zijn. In historisch verband gezien is deze datum geheel aanvaardbaar; immers in 196 werd de macht van Macedonië definitief gebroken en kon Athene, onder Rome's machtige bescherming, herademen.

Van geheel andere zijde benadert Helen Wade Smith de problemen, die de Hellenistische munten stellen. Zij doet een — wat aarzelende — poging om de stijlwisselingen te volgen in de reeks Ptolemaeische portretmunten en hoopt zoo bij te dragen tot de kennis der Hellenistische portretkunst in het algemeen.

De „uitvinding” van de munt werd de laatste tijd gemeenlijk in het 2de kwart der 7de eeuw gedateerd, al houden sommigen nog aan een vroeger datum vast. Thans beweert E. S. G. Robinson, dat de eerste munten niet vóór 640 zijn geslagen, misschien zelfs wat later. Hij doet dit aan de hand van twee muntvondsten in de Artemis-tempel van Ephesos, door een Britsche expeditie in 1904—5 opgegraven en door Head gepubliceerd. Hij komt tot dit opmerkelijk resultaat door toepassing van numismatische zoo-wel als archaeologische en stijlcritische methoden. Deze nieuwe bewerking van oude gegevens toont wel aan hoezeer de numismatiek de laatste 50 jaar is vooruitgegaan.

Deze nieuwe dateering zou ook de hinderlijke lacune doen vervallen tusschen deze „uitvinding” in Klein-Azië en de toepassing ervan in het eigenlijke Griekenland. Volgens de traditie heette Pheidon van Argos de eerste, die daar munten had geslagen en wel te Aigina; bij die gelegenheid offerde hij de godheid de ijzeren braadspitten die totdien betaalmiddel waren. Maar nu

toont W. L. Brown aan, dat de eerste munten van Aigina zeker niet vóór 640 en waarschijnlijk \pm 610 zijn geslagen, dus lang na Pheidon's tijd. Wel acht hij het verhaal van de braadspitten geloofwaardig, te meer daar men dergelijke wijgeschenken elders heeft gevonden; men mag er echter eerder uit concluderen, dat zij nog wel erkend betaalmiddel waren. Verder oppert de schr. de veronderstelling dat niet vóór 575 te Korinthe munten zijn geslagen.

Prof. Jongkees geeft verdere notities over de Atheensche munt. In de eerste en belangrijkste zet hij uiteen, dat de combinatie van de godin Athena met de uil pas c.a. 560 is ontstaan en speciaal door de munten is gepropageerd. Hierbij is het verheugend, dat nu eens met klem van argumenten wordt aangetoond, dat de muntkunst invloed op andere takken van kunst heeft gehad; meestal wordt stilzwijgend aangenomen, dat zij slechts ontvangt en ontleent, nimmer geeft. Voorts komt de schrijver nog eens terug op zijn chronologie van de 6de eeuw, die hij als volgt samenvat: Athene gebruikte eerst munten van Aigina; in 594 schiep Solon een Atheensche munt, de munten dragen de emblemen der muntmeesters (zgn. Wappenmünzen); \pm 561 vervangt Peisistratos deze door grotere munten met Athene en uil; na de val der tyrannis blijven deze bestaan. In zijn eenvoud en klaarheid is deze theorie zeker aantrekkelijk, maar zij is daarom nog niet geheel overtuigend. In het licht der nieuwe dateeringen moeten ook deze problemen opnieuw worden bekeken.

Ten slotte — last not least — het kostelijke boekje over Grieksche munten van Seltman, in de King Penguin serie verschenen. Op meesterlijke wijze weet de schr. in 25 blz. een overzicht te geven van de Grieksche munt, uit economisch zoowel als aesthetisch oogpunt bezien. Als steeds zijn zijn theorieën vaak aanvechtbaar, maar altijd aantrekkelijk en suggestief. Ruim 100 stukken — waaronder 3 uit het Kon. Penningkabinet — zijn afgebeeld, meerendeels op natuurlijke grootte, soms in uitstekende vergroo-ting. Een uitmuntend voorbeeld van verantwoorde popularisering!

A. N. Z.—J. J.

- L. Robert, *Etudes de numismatique grecque* (Paris 1951).
 E. S. G. Robinson in *Journal of Hellenic Studies* 1951, blz. 156.
 Margaret Thompson in *The American Numismatic Society Museum Notes V* (1952), blz. 25.
 Helen Wade Smith in *Berytus* 1950—1, blz. 21.
 W. L. Brown in *Num. Chronicle* 1950, blz. 177.
 Prof. Dr J. H. Jongkees in *Mnemosyne* 1952, blz. 28.
 Ch. Seltman, *A Book of Greek Coins* (London 1952).

Romeinsche numismatiek — Gezien de nauwe verbondenheid tusschen Romeinsche numismatiek en geschiedenis is het niet te verwonderen, dat een aantal der belangrijkste numismatische bijdragen in een geschiedkundig werk te vinden zijn. De aan Allan Chester Johnson opgedragen studies over Romeinse economische en sociale geschiedenis bevatten niet minder dan 6 bijdragen op dit gebied.

De inmiddels overleden J. G. Milne licht eenige opmerkingen van Festus over verschillende soorten talenten en hun verhouding tot de Romeinsche standaard toe met numismatische gegevens. Speciaal de bronzen munten van Syrakuse, Z. Italië en Ptolemaeisch Egypte worden besproken.

Bellingier zet uiteen, hoe na de verovering van Syrië de Romeinen de munt ongemoeid laten. Pas na eenige tijd verschijnen op de munten onopvallende monogrammen, die hen van de vroegere onderscheiden. Uitzondering is o.a. de bekende munt met portretten van Antonius en van Cleopatra. Pas in het jaar 20 v. C., als Augustus het Oosten bezoekt, begint de serie Syrische keizersmunten als onderdeel van een weloverwogen monetaire politiek.

Op ditzelfde programma duidt Grant als hij ± 19 v. C. de eerste stap ziet naar een werldeeenheid van muntwezen. De toen door Augustus geschapen groep — geslagen in Rome, Gallië en Pergamum — heeft politieke zoowel als economische beteekenis. De munten bevatten toespelingen op de onderwerping van Parthië, het jubileum van het Commune Asiae en de herdenking van Egypte's onderwerping.

Mattingly bespreekt de munthervorming van Aurelianus, waarbij een 20 as-stuk werd ingesteld en het oude geld werd ingetrokken. Hij staat speciaal stil bij de tegenstand hiertegen in het Westen, die zelfs tot opstand leidt.

West tracht de vele problemen, die de munthervorming van Diocletianus stelt, op te lossen met behulp van het befaamde prijsbeheerschingsbesluit. Eenzelfde methode was reeds toegepast door Ehrendorfer — wiens artikel den schr. pas achteraf onder oogen kwam — o.i. met beter resultaat. In plaats van de as neemt West de denarius als basis aan en in plaats van 50 aurei laat hij 60 in het pond gaan.

Alföldi komt nog eens terug op zijn theorie over de vroegtijdige bekeering van Constantijn. Uitvoerig bespreekt hij een zeer fraai, uiterst zeldzaam medaillon, waarop de kop van den keizer van voren is afgebeeld en een helm draagt met Christus-monogram. Overtuigend toont hij aan, dat dit stuk in 315 is geslagen en wel in Ticinum.

Minder nauw is echter de band tusschen Romeinsche numismatiek en archaeologie, hoewel ook hier samenwerking voor beiden vruchtbaar kan zijn. Des te meer is dan ook de publicatie van A. Calò Levi te waardeeren, waarin zij voorstellingen van barbaren op munten en op sculpturen onder de loupe neemt. In zijn voortreffelijke *Studies in Imperial Art* was Hamberg haar op deze weg voorgegaan met andere onderwerpen. Zij toont aan, dat tot het einde toe — ook onder de Christelijke keizers — de barbaren het zinnebeeld waren van overwinning of potentie tot overwinnen van den keizer op zijn vijanden. Drie periodes zijn te onderscheiden: tot het eind der 2de eeuw, tot Constantijn en daarna. Voor de eerste periode weet zij in bestaande of slechts overgeleverde officieele monumenten prototypen aan te toonen voor de muntvoorstellingen. Wij zijn minder overtuigd, als zij voor de latere periodes, waar voorbeelden ontbreken, het bestaan hiervan stilzwijgend aanneemt. Het komt ons eerder voor, dat de munten in hun typen steeds zelfstandiger worden. Dit geldt vooral voor de late tijd waarin, zooals de schr. aantoot, de „kleine barbaar” als attribuut van den keizer op verschillende

godheden overgaat. Het ware zeker wenschelijk dat meer geijkte voorstellingen op deze wijze werden bestudeerd.

K. Pink past de methode, die hij met succes gebruikt heeft bij het muntwezen der 3de eeuw n. C. toe op dat van de Republiek. In het eerste deel van zijn studie bespreekt hij de litteraire bronnen: de — weinige — passages bij oude schrijvers, de inscripties en de wetten. In het tweede deel bespreekt hij de munten zelf, wijst op de gevaren van identificatie en van metrologie en legt de nadruk op de ontwikkeling van type en stijl. Hij voert aan, dat men de speciale emissies van de regelmatige moet scheiden om de structuur van het muntwezen te doorgronden en stelt een chronologische rij van 10 groepen op. Vervolgens bespreekt hij uitvoerig het college van muntmeesters, dat volgens hem sinds ± 216 optreedt onder de quaestor ressorteert en jaarlijks in de comitia wordt gekozen; van de drie — onder Caesar zijn er even vier — heeft één de leidende rol. Merkwaardig is het verband dat hij legt tusschen deze muntmeesters en die van de Atheensche munten van de Nieuwe Stijl; des te merkwaardiger omdat hij — in tegenstelling tot Mattingly — de denarius in het eind der 3de eeuw plaatst; op deze wijze kan de nieuwe dateering van de laat-Atheensche munten na 200 — die schr. nog niet kent — de zienswijze van Mattingly bevestigen.

A. N. Z.—J. J.

P. R. Coleman—Norton, *Studies in Roman Economic and Social History in Honor of Allan Chester Johnson* (Princeton 1951).

Annalina Calò Levi, *Barbarians on Roman Imperial Coins*, 1952. (Numismatic Notes and Monographs 123).

K. Pink, *The Triumviri Monetales and the Structure of the Coinage of the Roman Republic*, 1952. (Numismatic Studies 7).

Numismatische Studien — In 1952 zijn weer twee nieuwe delen van deze te Hamburg uitgegeven serie verschenen: Vera Jammer, *Die Anfänge der Münzprägung im Herzogtum Sachsen (10. und 11. Jht)* en G. Hatz, *Die Anfänge des Münzwesens in Holstein*. Deze publicaties tonen wel aan, hoeveel verder de studie der Middeleeuwse munten gekomen is sedert het verschijnen

van het monumentale werk van Dannenberg een halve eeuw geleden. Thans kan dankzij een zorgvuldig bijeenbrengen van de archivalische gegevens en een systematisch onderzoek van de talrijke oude en nieuwe muntvondsten een heel wat vollediger beeld gegeven worden. Terwijl het tweede werk een afgerond beeld geeft van het muntwezen in een beperkt gebied Holstein, bevat het eerste op dezelfde methodische basis een grondige studie van alle in het oude hertogdom Saksen, ongeveer het tegenwoordige land Neder-Saksen, geslagen munten, overzichtelijk vooral dankzij het in kaart brengen van de muntvondsten en het bijeenplaatsen van de bij Dannenberg onvolledige en zeer verspreide afbeeldingen. Ook voor ons land is dit laatste werk van direct belang, zowel als voorbeeld voor de nog zeer verwaarloosde behandeling onzer oudste munten, als om de gegevens betreffende munten uit de onmiddellijke omgeving en de uitvoerige bibliographie van vondsten.

J. Bingen, *Les Roettiers, Graveurs en médaille des Pays-Bas Méridionaux, Mémoires de l'Acad. roy. de Belgique, Cl. des Beaux-Arts, VIII fasc. 1, 1952* — De schr. heeft een ondankbare taak op loffelijke wijze vervuld door het oeuvre van de in de Zuidelijke Nederlanden werkzame Roettiers — zoals hijzelf constateert artistiek weinig aantrekkelijk — systematisch bijeen te zoeken. Het werk bestaat uit drie delen: biografische gegevens over de verschillende Roettiers, die van 1684 tot 1772 in successie het ambt van stempelsnijder-generaal hebben bekleed, een lijst van de aan ieder toe te schrijven penningen en rekenpenningen en een aantal pièces justificatives. Hij constateert dat alle in de eerste plaats technisch uitermate bekwame muntstempelsnijders waren, die ook talrijke penningen op bestelling leverden, zonder voor dit onderdeel van hun taak echter de artistieke bezieling te kunnen opbrengen. Toch hebben zij gedurende bijna een eeuw de penningkunst beheerst en daarom is een volledig en zo gedocumenteerd overzicht van hun werk uitermate welkom.

H. E. v. G.